

Паладьєва А.Ф.

викладач кафедри германської філології,

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

СТАРОДАВНІ МОВИ В ЗМІСТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті автор розглядає стародавні мови в змісті загальної середньої освіти першої половини ХІХ століття.

The author gives the outline of old languages application to the secondary education in early XIXth century.

Соціально-економічні перетворення, що мають місце в українському суспільстві, активізують інноваційні рухи в системі національної освіти. Необхідність пошуку нових концепцій, ідей і підходів до оновлення змісту освіти стало передумовою появи загальноосвітніх навчальних закладів нового типу, до змісту навчальної програми в яких включено стародавні мови. Вивчення стародавніх мов дає змогу пізнати історико-культурні витоки і традиції, відновити наступність культур і усвідомити те спільне й особливе, що є характерним для кожної національної культури.

Традиційно такі курси викладалися в класичних гімназіях, які мають тривалий досвід педагогічної діяльності в цьому аспекті. Його вивчення й осмислення сприятиме відновленню зруйнованої наступності цього процесу в сучасних умовах.

Аналіз історико-педагогічних джерел показав, що до вивчення особливостей класичної освіти зверталися дослідники дореволюційного періоду (І. Алешинцев, М. Демков, П. Каптерєв, С. Рождественський), які вивчали ці питання в контексті освітніх реформ ХІХ ст. Вагомий внесок у теорію класичної освіти зробили П. Блонський, В. Водовозов, С. Гессен, П. Каптерєв, В. Стоюнін, К. Ушинський та ін.

Концептуальною основою впровадження у навчальний процес середніх

навчальних закладів стародавніх мов по праву вважається розроблена німецькими неогуманістами теорія формального розвитку учнів. Так, відомий німецький філософ І. Кант (1724-1804) відокремив теоретичний розум від практичного й установив відмінності між знаннями і розумовим розвитком. Інший представник цієї течії – Ф. Вольф (1759-1824) сформулював критерії гуманітарної освіти, висунув гіпотезу про формально-освітній потенціал стародавніх мов [3, 153].

Ідеї неогуманістів набули подальшого розвитку в ХІХ ст. Саме під їхнім впливом в Європі поширюється такий тип загальноосвітньої школи, як німецька класична гімназія, навчальний курс в якій ґрунтувався на викладанні античної філології і передбачав глибоке ознайомлення учнів з античною культурою в усіх її проявах через читання творів стародавніх авторів.

Проте піднесення класичної філології (термін, запроваджений Ф. Вольфом, який позначав ним загальне антикознавство – самостійну науку про античність з універсальною історико-культурною програмою) на теренах Російської імперії мало дещо інші прояви: тут спостерігалася поступова відмова від ідей гуманізму, надання античній культурі виховного потенціалу. Натомість у вивченні стародавніх мов перевага починає надаватися домінуванню інтересу до граматичної структури, що поєднується з нехтуванням ознайомлення учнів зі змістом творів стародавніх авторів. Граматика поступово набуває статусу «гімнастики розуму» [3, 153].

Звернення до історико-педагогічних джерел засвідчує, що в першій половині ХІХ ст. теоретичному осмисленню підлягали принципи структурної організації навчального курсу класичної гімназії, визначення місця стародавніх мов у змісті гімназійного курсу.

Створена в 1804 р. гімназія, не була в повному розумінні цього слова класичною, адже стародавні мови не посідали в змісті її навчального курсу провідного місця. Цей курс включав широкий перелік дисциплін, які не поєднувалися між собою будь-якою системоутворюючою ідеєю. «Він був укладений без урахування вікових можливостей дітей і рівня їхньої попередньої підготовки, тому виявився недосяжним навіть для найбільш здібних учнів» [7, 183].

Перетворення цих закладів на класичні пов'язано з діяльністю С. Уварова, якого в 1810 році було призначено попечителем Санкт-Петербурзького учбового округу. Він запропонував усунути з плану гімназійної освіти багатопредметність, зокрема вилучити філософські та політико-економічні дисципліни, посиливши за рахунок цього вагу Закону

Божого і російської мови. Особлива увага надавалася ним викладанню стародавніх мов, які він визнавав «одним з головних засобів освіти». На латинську мову Уваров пропонував відводити 32 години, починаючи з третього класу, а на грецьку – 6 годин у двох старших класах. Таку програму він пропонував запровадити спочатку як дослідну в одній із петербурзьких гімназій.

6 грудня 1816 року С. Уваров вносить на розгляд Головного правління училищ пропозицію про поширення програми петербурзької гімназії на всі гімназії імперії. 1 березня 1817 р. Головне управління училищ визнало необхідним «зробити деякі зміни в гімназійній освіті загалом» [5, 133]. Сутність цих змін відповідала запропонованій Уваровим програмі, тобто передбачала вилучення з навчального курсу політичних й філософських наук і покладання в його основу стародавніх мов.

Для практичної реалізації такого рішення 27 березня 1819 р. Головне правління училищ затвердило складені Вченим комітетом нові плани гімназій, які набули чинності з 5 червня того ж року. Відповідно до цих планів з гімназійного курсу виключалися міфологія, загальна граматики, початковий курс філософії й витончених мистецтв, початки політичної економії, комерційних наук і технологій. Натомість посилена увага надавалася вивченню мов, насамперед стародавніх. Грецька мова визнавалася «корисним навчальним предметом ... для попередньої підготовки бажаючих досконало оволодіти ним в університетах» [5, 134]. Її вивчення впроваджувалося з огляду на кількість учнів, які прагнули цього, та наявності вчителя з відповідною підготовкою.

4 червня 1820 р. було затверджено новий статут університетів, що зумовило необхідність проведення в законодавчому порядку й затвердження статуту підпорядкованих їм навчальних закладів, перегляду змісту гімназійного навчання.

Тепер в основу навчального плану гімназій з п'ятьма класами покладалося вивчення класичної філології. Обґрунтуванням цього слугувало твердження про те, що: «мови і твори класичної стародавності завжди визнавалися за істинне підґрунтя будь-якої вченості, за найкращий засіб не лише зміцнення духовних сил юнака, а й для підготовки його до будь-якого іншого навчання і до відкриття йому шляху до кожної науки. Тому ґрунтовне й відповідне меті навчання цим мовам разом із математикою складає найпершу й найсуттєвішу частину навчального плану гімназії» [5, 156].

8 грудня 1828 року приймається новий Статут гімназій. У процесі його

підготовки найбільш гострі суперечки викликало питання про нові навчальні плани для цих закладів. Усі члени Комітету, на який покладалося завдання підготовки цього документу, виступили проти енциклопедизму чинних навчальних планів, закладеного статутом 1804 року, вважаючи, що новий устрій гімназій має спрямовуватися на надання більш ґрунтовної, а не широкої освіти [5, 199]. Складність вирішення цього питання полягала в тому, щоб узгодити програму гімназій з подвійним призначенням цих закладів. Адже, з одного боку, вони мали готувати слухачів для університетів, а з іншого – давати завершену освіту людям, котрі не мають наміру вступати до університету.

Перша мета узгоджувалася з навчальним планом гімназій, запровадженим ще в 1819 році С. Уваровим. Тому в першому варіанті нового плану, складеного за дорученням Комітету професорами-фахівцями, «уваровська» програма набувала подальшого розвитку: 70 годин відводилося на латинь і 50 годин – на грецьку мову. Однак проти такого домінування стародавніх мов із запереченнями виступили князь Ливен і граф Сиверс, акцентуючи на другій меті, що висувалася перед гімназіями. Зважаючи на інтереси учнів, які підпадали саме під цю мету, граф Сиверс висунув на перший план вивчення математики разом із стародавніми мовами, а князь Ливен запропонував створити паралельно з гімназіями спеціальні училища або запровадити біфуркацію в старших класах гімназій. Сам С. Уваров в окремій записці від 1 листопада 1826 року висловився проти впровадження грецької мови в усіх гімназіях через брак гарних викладачів. Він вважав доцільним залишити викладання грецької мови лише в гімназіях, що діяли при університетах, а також у тих, що функціонували в Ризі та Митарі.

Комітет не погодився з пропозицією С. Уварова і затвердив грецьку мову для всіх гімназій. Однак 20 грудня надійшла резолюція царя, в якій він зазначав, що «грецька мова є непотрібною розкішшю». У відповідь на це Комітет підготував пояснення щодо переваг викладання стародавньої словесності. Унаслідок узгодження різних думок у завершеному навчальному плані гімназій курс навчання в губернських гімназіях розподілявся на 7 класів; для кожного відводилося по одному року. В цих класах мали викладатися: «... 3) мови латинська, німецька і французька...». Щодо гімназій, які діяли при університетах, тут «вивчають і грецьку мову. Мірою необхідності та можливостей її викладання буде вводиться і в інші губернські гімназії» [5, 200]. У гімназіях з обома стародавніми мовами на латинь відводилося 39 годин, а на грецьку мову – 30 годин. Відповідно до § 145 статуту 1828 р. навчальний план передбачав вивчення обох стародавніх мов у якомога більшій кількості гімназій.

Згідно з цим статутом кількість годин, що відводилася на вивчення стародавніх мов, зросла порівняно із статутом 1804 року, на 28,5 %. І хоча грецька мова не входила до кола обов'язкових предметів, її вивчення всіляко заохочувалося. Підтвердженням цього може бути той факт, що при вступі на цивільну службу випускники гімназії, які вивчали грецьку мову, відразу одержували чин 14-го класу [6].

На основі навчального плану гімназій 1828 року в 1832 році були розроблені відповідні програми. Наданий у них пріоритет стародавнім мовам був настільки вагомим, що «Міністерство не вважало за потрібне йти далі у цьому напрямі». До того ж С. Уваров, який у 1833 році став міністром народної освіти, значно розширив їх викладання, запровадивши грецьку мову в 45 з 74 гімназій. Зважаючи на це, навчальні плани гімназій у цьому контексті не зазнавали докорінних змін до 1849 року [1, 178].

Таким чином, статут гімназій 1828 року надавав цим навчальним закладам класичного характеру.

Посиленню класичного напрямку в середній освіті сприяло піднесення класицизму в живописі та архітектурі Західної Європи. Не знати нічого з латині вважалося неприпустимим для «добре вихованої людини». Збільшенню кількості прихильників класичної освіти сприяв також розвиток гуманітарних наук і поширення гуманістичних ідей, виникнення літературних товариств, збільшення тиражів газет і журналів.

У цей час, коли становище класичної системи можна було вважати доволі міцним, їй було нанесено удару, який зумовив її падіння як основи загальної освіти. Наприкінці 40-х років XIX у Західній Європі зростає політичний неспокій, що призвело до поширення на теренах Російської імперії невдоволення німецькими гімназіями. Передумовою таких виступів стало те, що, з одного боку, вивчення класичної стародавності почало розглядатися як реакційне, а з іншого – проголошувалася її несумісність з принципом народності. На цьому тлі набула поширення думка, що вивчення стародавніх класиків відволікає молодь від справжнього розуміння реальності [5, 276]. Класичній освіті починає приписуватися спроможність створювати «оману уявлення», позбутися якої можливо лише через залучення до реальної освіти.

Наслідком таких настроїв стало скликання в грудні 1848 р. особливого комітету директорів С.-Петербурзьких гімназій під головуванням попечителя округу Мусина-Пушкіна. Змістом обговорення стає питання про біфуркацію навчального курсу гімназії. 22 грудня за наказом царя проект нового навчального плану гімназій було винесено на розгляд Державної ради.

Важливість реформи обґрунтовувалася необхідністю забезпечення другої мети гімназії – підготовки юнацтва до практичної діяльності. Міністр народної освіти окреслив її сутність як подальший розвиток принципів статуту 1828 р., що не порушувало цілісності навчальної системи й одну з її провідних ідей – пріоритетного становища класицизму. «Університети, – стверджував він, – будуть одержувати від гімназій, можливо, меншу кількість студентів, проте з ґрунтовнішими знаннями стародавніх мов. Таким чином менша кількість винагородиться вищою якістю» [5, 277-278].

Державна рада погодилася з думкою міністра, яка була до того ж схвалена царем (21 березня 1849 р.). У новому статуті гімназій зазначалося, що відповідно до подвійної мети, зазначеної у § 134, «бажаючі вступити до університету зобов'язані набути ґрунтовних знань з латинської мови, ті ж, хто вступає на перше відділення філософського факультету – крім того, ще й знань з грецької мови. Вихованці, які мають намір безпосередньо поступити на службу, військову чи цивільну, замість стародавніх мов вивчають математику чи законодавство» [5, 278].

Особливою постановою було введено новий розподіл і послідовність курсів. До четвертого класу зміст навчання для всіх був однаковим. Надалі крім загальних предметів (Закону Божого, фізики, математичної географії, нових іноземних мов, математики, російської і слов'янських мов) вводилися спеціальні додаткові курси російської мови, математики і законодавства – для тих, хто після гімназії йшов на службу, і стародавніх мов – для вступаючих до університетів. 6 травня 1849 р. нові плани гімназій набули чинності.

Протягом 1849-1852 рр. навчальний курс гімназій з погляду заявленої нами проблеми, зазнав суттєвих змін. Латинська мова була зарахована до розряду спеціальних предметів і викладалася з 4-го класу лише для тих, хто планував продовжувати навчання в університеті. Усього проводилося по чотири уроки на тиждень у кожному класі. Однією з передумов таких змін стали політичні події, що відбувалися в Європі. Сподіваючись попередити поширення демократичних ідей у російському суспільстві, уряд посилив репресивні заходи стосовно навчальних закладів [2, 71]. Античну культуру почали розглядати як «розсадник революційних ідей і приписувати їй шкідливий вплив на юнацтво» [4, 20].

Тому не дивно, що затверджуючи кошторис на 1852 рік, підготовлений товаришем міністра Норовим, імператор висловив вагання щодо доцільності викладання грецької мови в усіх гімназіях. На його думку, було «достатнім залишити викладання цієї мови лише в деяких гімназіях..., в інших же відмінити й вилучити з кошторису зарплату вчителям грецької мови...» [1,

180-181].

Відповідаючи на ці пропозиції царя, Норов лише частково погодився з ними. Не заперечуючи можливості виключення викладання грецької мови в деяких гімназіях, він запропонував залишити її в гімназіях обох столиць та в інших університетських містах і загалом там, де в цьому буде потреба. Обґрунтовуючи свою пропозицію, Норов писав: «Так зване класичне виховання, для якого необхідні грецька і латинь, я вважаю, є доволі важливим з тієї причини, що вони привчають з найменшого віку до занять глибокодумних, а через читання визначних стародавніх письменників спрямовують розум юнаків до високого й витонченого; ... а розвитком у них смаку і прагнення до наук відволікають від читання безкорисних і шкідливих книжок». Тому «класичне виховання приносить і принесе ... гарні плоди» [1, 181].

Одержавши цю записку, імператор залишив вирішення питання до повернення міністра народної освіти князя Шихматова, який у той час був у відражденні, здійснюючи інспектування гімназій. Спираючись у своїй відповіді на результати проведеної ним перевірки, міністр зазначив, що викладання грецької мови, яка тоді входила до навчальних планів 45 з 74 гімназій, є непотрібним у таких масштабах. Натомість він запропонував залишити її:

а) в містах, де є університети, призначивши по одній гімназії в кожному для підготовки молодих людей до вступу в університети на історико-філологічний факультет, зарахування на який передбачає обов'язкове знання грецької. (Малися на увазі три гімназії в Санкт-Петербурзі й по одній в Москві, Дерпті, Києві, Харкові та Казані);

б) в одній з гімназій Одеси, Таганрогу, Ніжина і Кишинева через наявність у цих місцевостях значної кількості населення грецького походження;

в) у головних містах Остзейських губерній: Ризі, Ревелі й Митарі «через повагу до особливого устрою гімназій Дерптського учбового округу, які мають переважною метою філологічну підготовку молодих людей до вищої освіти, через що ці заклади були залишені на колишніх засадах в 1849 році, коли введене викладання законодавства в усіх інших гімназіях» [1, 182].

В інших 31 гімназії міністр вважав необхідним замінити грецьку мову курсом природничих наук. У такий спосіб, стверджував Шихматов, можна забезпечити повноту освіти тих учнів, які планували безпосередньо після закінчення гімназії вступити на цивільну службу або продовжити навчання на

фізико-математичному чи медичному факультетах університету.

2 жовтня 1851 року записка князя Шихматова була затверджена царем.

Розробка практичного реформування гімназій в цьому плані була доручена петербурзькому попечителю Мусину-Пушкіну. Запропонований ним проект був затверджений міністром народної освіти 10 квітня 1852 року і набував чинності для всіх гімназій з 14 травня.

Відповідно до цього документу гімназії за змістом навчання поділялися на три типи: в першому викладалася природнича історія і законодавство, в другому – одне законодавство і в третьому – латинська (у великому обсязі) й грецька мови [1, 182-183]. Отже, в першому типі гімназій на вивчення латинської мови відводилося всього 16 годин (по чотири години на тиждень у 4, 5, 6 і 7 класах). Розподіл предметів у гімназіях другого типу мало чим відрізнявся від розподілу 1849 року. У гімназіях третього типу – класичних гімназіях – на латинську мову відводилося 22 години (по три години на тиждень у 4, 5, 6 і 7 класах), а на грецьку – 19 годин (по п'ять годин на тиждень в 4, 5 і 6 класах і по чотири години в 7). Тривалість кожного уроку, як і раніше дорівнювала 1¼ години.

Порівняно з 1849 роком тепер 7½ години відводилося на вивчення латинської мови і 13¾ години на вивчення грецької. Отже, по суті, реформа 1852 року виявилася менш згубною для стародавніх мов, ніж проведена за згодою Уварова в 1849 році. Класицизм, хоча й у 10 гімназіях, та все ж таки посів досить помітне місце.

Таким чином, виникнувши на початку XIX століття, класична гімназія протягом першої його половини зазнавала різних реформувальних. Основні з них були пов'язані з необхідністю забезпечення досягнення мети, яка висувалася перед цими загальноосвітніми навчальними закладами. Будучи за своєю суттю двоякою, ця мета спричинювала такі ж погляди на засоби її досягнення, що на практиці призводило до боротьби між реальним змістом навчання і класичним. Саме останнє передбачало ґрунтовне вивчення стародавніх мов, покладання їх в основу всього навчального курсу гімназії.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII-XIX века). – СПб., 1912. – 346 с.
2. Каптерев П.Ф. История русской педагогики // Педагогика. – 1995. – № 6.
3. Корнетов Г.Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса. – М.: РАО ИТПИМИО, 1994.
4. Максимова С.Н. Тенденции развития преподавания древних языков в русской классической гимназии XIX – начала XX века: Дисс. ... канд. пед. наук. – Ижевск, 2002. – 182 с.
5. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902. – СПб., 1902.
6. Свод законов Российской империи. – Ч. 3. – Кн. 1. – СПб., 1842. – Ст. 89.
7. Шмид Е. История средних учебных заведений в России. – СПб., 1878.